ФОЛІО. ВЕЛИКА КНИГА. СВІТОВА КЛАСИКА

Гілберт Кіт
Честертон

СПРАВИ ПАТЕРА БРАУНА

Харків
«ФОЛІО»

ТАЄМНИЦЯ ФЛАМБО

— Ті вбивства, в яких я грав роль убивці... — сказав патер Браун, ставлячи келих із вином на стіл.

Червоні тіні злочинів вервечкою пронеслися перед ним.

— Правда, — продовжував він, помовчавши, — інші люди скоювали злочин раніше і звільняли мене від фізичної участі. Я виконував, так би мовити, роль дублера. У будь-який момент я був готовий зіграти роль злочинця. Ну, я поставив собі за обов'язок знати цю роль назубок. Зараз усе поясню: коли я намагався уявити собі той душевний стан, в якому крадуть або вбивають, я завжди відчував, що сам здатен украсти або вбити тільки в певних психологічних умовах, саме цих, а не інших, і до того ж не завжди найочевидніших. Тоді мені, природно, ставало ясно, хто злочинець, і це не завжди був той, на кого падала підозра.

Наприклад, легко було вирішити, що бунтівний поет убив старого суддю, котрий терпіти не міг заколотників. Але що бунтівний поет не стане вбивати за це, ви збагнете лише, якщо влізете в його шкуру. Ось я і вліз, свідомо став песимістом, поборником анархії, одним із тих, для кого заколот — не звитяга справедливості, а руйнація. Я спробував позбутися крихітки тверезого глузду, які мені пощастило успадкувати або зібрати.

Я зачинив і завісив всі віконця, через які світить згори добре денне світло. Я уявив собі розум, куди проникає тільки багряне світло знизу, що розколює скелі та розкриває прірви в небі. Але навіть дикі, страшні бачення не допомогли мені втямити, навіщо тому, хто так бачить, нищити себе, вступати в конфлікт із ганебною поліцією,

вбиваючи одного з тих, кого він сам вважає старими дурнями. Він не стане таке робити, хоча і закликає до насильства в своїх віршах. Поет тому й не стане, що пише вірші та пісні. Тому, хто може висловити себе в пісні, нема потреби висловлювати себе в убивстві.

Вірші для нього — справжні події, вони потрібні йому, ще й ще. Потім я подумав про іншого песиміста, про те, хто охороняє цей світ, бо повністю від нього залежить. Я подумав, що, якби не благодать, я сам би став, можливо, людиною, для якої реальний тільки блиск електричних ламп, мирською, світською людиною, яка живе тільки для цього світу і не вірить в інший. Тим, хто може вирвати з непроглядної темряви тільки успіх і задоволення. Ось хто піде на все, якщо постане під загрозу його єдиний світ! Не бунтівник, а міщанин здатен на будь-який злочин, щоб врятувати свою міщанську честь. Уявіть собі, що означає викриття для процвітаючого судді. Адже вийде назовні те, чого його світ, його коло справді не терпить — державна зрада. Якщо б я опинився на його місці й у мене була б під рукою тільки його філософія, один Бог знає, чого б я накоїв.

— Багато хто скаже, що ваші вправи похмурі, — сказав Ґрендісон Чейз.

— Багато хто думає, — серйозно відповів Браун, — що милосердя і смиренність похмурі. Не будемо про це сперечатися. Адже я просто відповідаю вам, розповідаю про свою роботу. Ваші співвітчизники зробили мені честь: їм цікаво, як мені вдалося запобігти помилкам правосуддя. Що ж, скажіть їм, що мені допомогла похмурість. Все ж краще, ніж магія!

Чейз задумливо хмурився і не відводив погляду від священика. Він був достатньо розумний, аби зрозуміти його, і водночас дуже розумний, щоб усе це прийняти. Йому здавалося, що він розмовляє з однією людиною — і зі сотнею вбивць. Було щось страшне в маленькій постаті, що скорчилася, як гном, над крихітною грубкою. Страшно було й подумати, що в цій круглій голові криється така безодня шаленства і потенційних злочинів. Здавалося, густий морок за його плечима населений темними тінями, духами зловісних

злочинців, боячись навіть переступити через магічне коло розжареної печі, але готових щомиті розтерзати свого володаря.

— Похмуро, нічого не вдієш, — зізнався Чейз. — Може, це й не краще за магію. Одне скажу вам, мабуть, було цікаво.

Він помовчав.

— Не знаю, який із вас злочинець, але письменник із вас вийшов би дуже хороший.

— Я маю справу тільки з реальними подіями, — відповів Браун. — Правда, іноді важче уявити справжню подію, ніж вигадану.

— Особливо коли це сенсаційний злочин, — погодився його співбесідник.

— Дрібний злочин набагато важче уявити, ніж великий, — пояснив священик.

— Не розумію, — промовив Чейз.

— Маю на увазі пересічні злочини, якісь крадіжки коштовностей, — сказав патер Браун. — Наприклад, смарагдового намиста, або рубіна, або штучних золотих рибок. Труднощі тут у тому, що потрібно обмежити, принизити свій розум. Натхненні, щирі шарлатани, котрі спекулюють вищими поняттями, не здатні на такий простий вчинок. Я був упевнений, що пророк не крав рубіна, а принц не крав золотих рибок. А ось людина на зразок Бенкса міг вкрасти намисто. Для тих, інших, коштовність — шматок скла, а вони вміють дивитися крізь скло. Для вульгарної ж, дрібної людини коштовний камінь — це ринкова цінність. Отже, вам потрібно обкраяти свій розум, стати обмеженим. Це жахливо важко. Та іноді вам приходять на допомогу якісь дрібниці і проливають світло на таємницю. Так, наприклад, чоловік, котрий хвалиться, що він «вивів на чисту воду» професора чорної та білої магії, або ще якогось жалюгідного фокусника, — завжди обмежений. Він із того сорту людей, котрі «бачать наскрізь» нещасного волоцюгу і, розповідаючи про нього небилиці, остаточно нищать його. Іноді дуже важко влазити в таку шкуру. Й ось, коли я збагнув, що таке обмежений розум, я вже знав, де його шукати. Той, хто намагався викрити

пророка, вкрав рубін. Той, хто знущався над окультними фантазіями своєї сестри, вкрав намисто. Такі люди завжди небайдужі до коштовностей, вони не можуть, як шарлатани з великої літери, піднятися до презирства до них. Обмежені, нерозумні злочинці завжди раби всіляких умовностей. Через те вони й стають злочинцями. Правда, потрібно дуже старатися, щоб звести себе до такого низького рівня. Для того щоб стати рабом умовностей, треба до межі напружувати уяву. Нелегко прагнути паскудної дрібнички, як найбільшого блага. Але це можливо... Ви можете зробити так: уявіть себе спочатку дитиною-ласуном; думайте про те, як хочеться взяти в крамниці якісь солодощі; про те, що є одна смачна річ, яка вам особливо до душі. Потім віднімітьвід усього цього дитячу поезію; погасіть казковий світ, що освітлював у дитячих мріях цю крамницю, уявіть, що ви добре знаєте світ і ринкову вартість ласощів. Звузьте ваш дух, як фокус камери. І ось — сталося!

Священик промовляв так, ніби його відвідало марево.

Ґрендісон Чейз усе ще дивився на співрозмовника, суплячись, із недовірою і зацікавленням. На секунду в його очах навіть спалахнула тривога. Здавалося, потрясіння, пережите ним при перших зізнаннях священика, ще не вляглося.

Він переконував себе, що він, звісно, не допетрав, що він помилився, що патер Браун, певна річ, не може бути жахливим вбивцею, за котрого він його на хвилину прийняв. Але чи всі добре знають цього чоловіка, котрий так спокійно розповідає про вбивства і вбивць? А може, все ж він трішки схиблений?

— Чи не думаєте ви, — сказав Чейз уривчасто, — що ці ваші досліди, ці спроби перевтілитися в злочинця, роблять вас надмірно поблажливим до злочину?

Патер Браун випростався і заговорив чіткіше:

— Якраз навпаки! Це вирішує всю проблему часу та гріха: ви, так би мовити, вже покаялися про запас.

Запанувала мовчанка. Американець дивився на високий навіс, що тягнувся до половини дворика, господар, не рухаючись, дивився на вогонь. Знову пролунав голос священика,

тепер він звучав інакше — здавалося, що він долинає звідкілясь знизу.

— Є два шляхи боротьби зі злом, — сказав він. — І різниця між цими двома шляхами, можливо, найглибша прірва в сучасній свідомості. Одні бояться зла, бо воно далеко. Інші — бо воно близьке. І жодна чеснота, і жодна хиба не віддалені так одна від одної, як ці два страхи.

Ніхто не відповів цьому чоловікові, і він продовжував так само вагомо, немов кидав слова з розплавленого олова.

— Ви називаєте злочин жахливим тому, що ви самі не могли б вчинити його. Я називаю його жахливим тому, що уявляю, як би міг вчинити його. Для вас це, як виверження Везувію, але, правду кажучи, виверження Везувію не таке жахливе, як, скажімо, пожежа в цьому будинку. Якби тут раптово з'явився злочинець...

— Якби тут з'явився злочинець, — усміхнувся Чейз, — то ви, гадаю, проявили б до нього надмірну поблажливість. Ви, ймовірно, стали б йому базікати, що ви самі злочинець, і пояснили, що нічого немає природнішого, ніж пограбувати свого татка або зарізати матусю. Чесно кажучи, це мені здається непрактичним. Від таких розмов жоден злочинець ніколи не виправиться. Всі ці теорії та гіпотези — порожні балачки. Поки ми сидимо тут, у затишному, милому будинку пана Дюрока, і знаємо, як ми всі добропорядні, то можемо собі дозволити розкіш потеревенити про грабіжників, убивць і таємниці їхніх душ. Це лоскоче нерви. Але ті, кому справді доводиться мати справу з грабіжниками й убивцями, поводяться зовсім інакше. Ми сидимо в цілковитій безпеці біля печі і знаємо, що наш будинок не горить. Знаємо, що серед нас немає злочинця.

Пан Дюрок, чиє ім'я тільки-но назвали, повільно підвівся з крісла, його величезна тінь, здавалося, покрила все навколо, і сама пітьма стала темнішою.

— Серед нас є злочинець, — сказав він. — Я Фламбо, і за мною досі полює поліція двох півкуль.

Американець поглянув на нього блискучими застиглими очима. Він не міг ні поворухнутися, ні озватися.

— У тому, що я кажу, немає ні містики, ні метафор, — сказав Фламбо. — Двадцять років я крав цими самими руками, двадцять років утікав від поліції на цих самих ногах. Ви, сподіваюся, погодитесь, що це достатній стаж. Ви, хочу вірити, погодитесь, що мої судді та переслідувачі мали справу зі справжнім злочинцем. Як ви вважаєте, чи можу я знати, що вони думають про злочин? Скільки проповідей вимовляли праведники, скільки поважних людей заливало мене презирством! Скільки повчальних лекцій я вислухав! Скільки разів мене питали, як я міг впасти так низько! Скільки разів мені твердили, що жодна більш-менш гідна людина не здатна опуститися в такі безодні гріхи! Що викликало в мені це патякання, крім сміху? Тільки мій приятель сказав мені, що він знає, чому я краду. І з того часу я більше не крав.

Патер Браун підняв руку, немов хотів спинити промовця. Ґрендісон Чейз глибоко, зі свистом зітхнув.

— Усе, що я вам сказав, правда! — закінчив Фламбо. — Тепер можете видати мене поліції.

Запанувала мертва тиша, тільки з високого темного будинку долинав дитячий сміх та в хліві хрюкали великі сірі свині. А потім раптом дзвінкий голос порушив тишу. Те, що сказав Чейз, могло б здатися несподіваним будь-якому, хто не знайомий з американською чуйністю і не знає, наскільки вона близька до суто іспанського лицарства.

— Пане Дюрок! — сказав Чейз доволі сухо. — Ми з вами, сподіваюся, друзі, і мені дуже боляче, що ви вважали мене здатним на настільки брудний вчинок. Я користувався вашою гостинністю й увагою вашої родини. Невже я можу зробити таку гидоту тільки тому, що ви по вашій добрій волі посвятили мене в невелику частину вашого життя? До того ж ви захищали одного. Жоден джентльмен не зрадить іншого за таких обставин. Краще вже просто стати донощиком і продавати за гроші людську кров. Невже ви собі можете уявити подібного Юду?

— Здається, я можу, — сказав патер Браун.

ДИВНІ КРОКИ

Якщо ви зустрінете члена привілейованого клубу «Дванадцять справжніх рибалок», котрий входить у «Вернон-готель» на свій щорічний обід, то, коли він зніме плащ, ви помітите, що на ньому не чорний, а зелений фрак. Припустімо, вам забракне зухвалості звернутися до нього і ви спитаєте його, чим викликана ця примха. Тоді, можливо, він відповість, що одягається так, аби його не прийняли за лакея. Ви відступите знищений, залишаючи нерозгаданою таємницю, гідну того, щоб про неї розповісти.

Якщо (продовжуючи наші неймовірні припущення) вам трапиться зустріти скромного трударя, маленького священика на прізвище Браун, і ви спитаєте, що він вважає найбільшою удачею свого життя, служитель Церкви, імовірно, відповість вам, що найвдалішим був випадок у «Вернон-готелі», де він запобіг злочину, а можливо, і врятував грішну душу тільки тим, що прислухався до кроків у коридорі. Може, він навіть трохи пишається своєю дивовижною здогадливістю і, швидше за все, згадає саме її. Але позаяк вам, звісно, не вдасться досягти такого становища у вищому світі, щоб зустрітися з кимось із «Дванадцяти справжніх рибалок» або опуститися до світу темряви і злочинності, щоб зустріти там патера Брауна, то боюся, ви ніколи не почуєте цієї історії, якщо я вам її не розкажу.

«Вернон-готель», в якому «Дванадцять справжніх рибалок» зазвичай влаштовували свої щорічні обіди, належав до тих закладів, які можуть існувати лише в олігархічному суспільстві, де здоровий глузд замінений вимогами хорошого тону. Він був, як це не абсурдно, «ексклюзивним» комерційним

підприємством, тобто давав прибуток, не привертаючи, а, скоріше, відлякуючи публіку. У суспільстві, що підпало під владу багатіїв, гендлярі проявили належну кмітливість і перехитрили свою клієнтуру. Вони створили безліч перепон, щоб багаті та пересичені завсідники могли витрачати гроші і час на їхнє подолання. Якби існував у Лондоні такий фешенебельний готель, куди не впускали б жодного чоловіка зростом нижче шести футів, вищий світ стало б покірно влаштовувати там обіди, збираючи на них виключно велетів. Якби існував дорогий ресторан, який, за примхою свого господаря, був би відкритий тільки у вівторок увечері, щовівторка він би тріщав по швах від відвідувачів.

«Вернон-готель» непомітно тулився на розі майдану в Белґравії[1]. Він був не великий і не дуже комфортабельний, але саме його незручність вважалася перевагою, що обгороджує обраних відвідувачів. З усіх незручностей особливо цінувалася одна: в готелі одночасно могло обідати не більше двадцяти чотирьох людей. Єдиний обідній стіл стояв під відкритим небом, на веранді, що виходила в один із найгарніших старих садів Лондона. Таким чином, навіть цими двадцятьма чотирма місцями можна було користуватися тільки в хорошу погоду, що, ще більше ускладнюючи задоволення, робило його тим більше бажаним. Власником готелю був єврей на прізвище Левер, котрий заробив майже мільйон саме тим, що зробив доступ у нього вкрай важким. Певна річ, він уміло поєднав недоступність свого закладу з найретельнішою турботою про його вишуканість. Вина та кухня були справжніми європейськими, а слуги вишколені в точній відповідності з вимогами англійського вищого світу. Господар знав лакеїв, як свої п'ять пальців. Їх загалом було п'ятнадцятеро. Набагато легше було стати членом парламенту, ніж лакеєм у цьому готелі. Кожен із них пройшов курс мовчання та старанності і був не гіршим за особистого камердинера справжнього джентльмена. Зазвичай на кожного обідаючого припадало по одному лакею.

Клуб «Дванадцять справжніх рибалок» не погодився б обідати в якомусь іншому місці, позаяк він вимагав повного

[1] *Белґравія* — дільниця в західному Лондоні.

усамітнення, й усі його члени були б украй схвильовані при одній думці, що інший клуб того ж дня обідає в тій же будівлі. Під час своєї щорічної трапези рибалки звикли виставляти всі свої скарби, немов вони обідали в приватній оселі. Особливо виділялося знамените приладдя із рибних ножів і виделок, така собі реліквія клубу. Срібні ножі та виделки були відлиті у формі риб, і ручки їхні прикрашали масивні перлини. Приладдя це подавали до рибної переміни, а рибна страва була найурочистішим моментом усього бенкету. Товариство дотримувалося ряду церемоній і ритуалів, але не мало ні мети, ні історії, в чому й полягав вищий ступінь його аристократизму. Для того щоб стати одним із дванадцяти рибалок, особливих заслуг не було потрібно. Але якщо чоловік не належав до певного кола, він ніколи і не почув би про цей клуб, який існував уже цілих дванадцять років. Президентом його був пан Одлі. Віце-президентом — герцог Честерський.

Якщо я хоча б частково зумів передати атмосферу неприступності готелю, читач, природно, може поцікавитися, звідки ж я все це знаю й яким чином така пересічна особистість, як мій приятель патер Браун опинився в такій компанії обраних. Моя відповідь буде проста і навіть банальна. У світі є дуже давній бунтівник і демагог, який вривається в найпотаємніші притулки з жахливим повідомленням, що всі люди — брати, і де б не з'явився цей вершник на білому коні, справа патера Брауна — слідувати за ним. Одного з лакеїв, італійця, вхопив параліч у сам день обіду, і господар, виконуючи бажання вмираючого, звелів послати за католицьким священиком. Умираючий просив виконати свою останню волю: потурбуватися негайним відправленням листа, який містив, мабуть, якесь зізнання або загладжував заподіяне комусь зло. Як би там не було, патер Браун — з лагідною наполегливістю, яку, втім, він виявив би навіть у Букінґемському палаці, — попросив, щоб йому виділили кімнату і дали письмове приладдя. Пан Левер роздирався надвоє. Він був м'який, але мав і зворотній бік цієї властивості — терпіти не міг усіляких сцен і труднощів. А того вечора присутність стороннього була, як брудна пляма на тільки-но відполірованому сріблі. У «Вернон-готелі» не було ні суміжних, ні

запасних приміщень, ні відвідувачів, котрі чекають у холі, або випадкових клієнтів. Було п'ятнадцятеро лакеїв і дванадцятеро гостей. Зустріти того вечора чужинця було б не менше приголомшливо, ніж познайомитися за сімейним сніданком зі своїм власним братом. До того ж зовнішність у священика була занадто пересічна, одяг занадто розтріпаний. Один вигляд його, просто швидкоплинний погляд на нього, міг допровадити готель до повного краху. Нарешті пан Левер знайшов вихід, який якщо і не ліквідовував, то, як мінімум, покривав ганьбу.

Якщо ви проникнете у «Вернон-готель» (що, втім, вам ніколи не вдасться), спершу доведеться пройти коротким коридором, обвішаним потемнілими, але, мабуть, цінними картинами, потім — головний вестибюль, звідки один прохід веде праворуч, у вітальню, а інший — ліворуч, у контору та кухню. Тут же, біля лівої стіни вестибюля, стоїть у куті велика скляна будка, ніби будиночок у будинку. Імовірно, раніше в ній був бар. Тепер тут контора, де сидить помічник Левера (в цьому готелі ніхто ніколи не потрапляє на очі без особливої потреби). А позаду, дорогою до приміщення слуг, розмістилася чоловіча вбиральня, остання межа панських володінь. Але між конторою та вбиральнею є ще одна маленька кімнатка, без виходу в коридор, якою господар іноді користується для делікатних і важливих справ — наприклад, позичає котромусь герцогу тисячу фунтів або відмовляється позичити йому шість пенсів. Пан Левер проявив найвищу терпимість, дозволивши простому клірику осквернити це священне місце та написати там листа. Те, що писав патер Браун, було, ймовірно, набагато цікавіше за мою розповідь, але цей рукопис ніколи не побачить світ. Можу лиш зазначити, що та розповідь був не коротша за мою і що дві-три останні сторінки були, вочевидь, нудніші за інших.

Дійшовши до них, священик дозволив своїм думкам відволіктися від роботи, а своїм почуттям (зазвичай достатньо гострим) прокинутися від заціпеніння. Сутеніло. Наближався час обіду. У відокремленій кімнатці майже стемніло, і, можливо, густіюча темрява вкрай загострила його слух. Коли патер Браун дописував останню сторінку, він спіймав себе на

тому, що пише в такт долинаючим із коридору звуків, як іноді в потязі міркуєш під стукіт коліс. Коли він збагнув це і прислухався, то переконався, що ті кроки — звичайнісінькі, просто хтось човгає повз двері, як нерідко буває в готелях. Проте він втупився в потемнілу стелю і прислухався знову. Через кілька секунд священик піднявся і став прислухатися ще уважніше, легко схиливши голову набік. Потім знову сів і, підперши голову, слухав і міркував.

Кроки в коридорі готелю — справа звична, але ці кроки здавалися дуже дивними. Більше нічого не було чутно, будинок був на рідкість тихий. Нечисленні гості відразу ж розходилися по своїх номерах, а треновані лакеї були невидимі та нечутні, поки їх не викликали. У цьому готелі найменше можна було очікувати чогось незвичайного. Однак ці кроки здавалися настільки дивними, що слова «звичайний» і «незвичайний» не пасували до них. Патер Браун ніби стежив за ними, постукуючи пальцями по краю стола, немов піаніст, котрий розучує фортепіанну п'єсу.

Спершу чулися швидкі дрібні кроки, які, проте, не переходили в біг, так міг би рухатись учасник змагання з ходьби. Раптом вони переривалися і ставали розміреними, статечними, рази в чотири повільнішими за попередні. Ледве стихав останній повільний крок, як знову чувся частий квапливий дріб і потім знову уповільнений крок важкої ходи. Крокував, безумовно, один і той самий чоловік — і при повільній ходьбі, і при швидкій однаково поскрипувало взуття. Патер Браун був не з тих, хто постійно себе розпитує, але від цього, здавалося б, простого запитання у нього мало не репалась голова. Він бачив, як розбігаються, щоб стрибнути. Він бачив, як розбігаються, щоб покататися по льоду. Але навіщо розбігатися, щоб перейти на повільний крок? Навіщо йти, щоб потім розбігтися? Та саме це робили невидимі ноги. Їхній господар дуже швидко пробігав половину коридору, щоб повільно пройтися по іншій половині. Повільно доходив до половини коридору, з тим, щоб отримати задоволення швидко пробігти іншу половину. Обидві методи не мали ані найменшого сенсу. В голові патера Брауна, як і в кімнаті, ставало все темніше і темніше.

ЗМІСТ

Зі збірки «Таємниця патера Брауна»

Таємниця Фламбо 3

Дивні кроки 9

Летючі зорі 29

Гріхи графа Сарадайна 46

Честь Ізраеля Ґау 68

Дуель доктора Гірша 81

Голова Цезаря 97

Незбагненна загадка 113

Око Аполлона 128

Помилка машини 144

Сапфіровий хрест 160

Таємниця патера Брауна 177

Зі збірки «Записки патера Брауна»

Багряний місяць гори Меру 185

Останній жалісливець Марнів 200

Чоловік із двома бородами 219

Проклята книга. 239

Найгірший злочин у світі 253

Пісня летючої риби 270

Переслідування Синього чоловічка 290

Кінець Пендраґонів 307

Салат полковника Крея 329

Бог ґонґів 340

Слід зламаної шпаги 356

Зі збірки «Скандальний випадок із патером Брауном»

Свічадо в будинку судді 375

Три знаряддя смерті 396

Таємниця саду 410

Убивство нашвидкуруч 431

Людина в пасажі 454

Сільський вампір 472

Злочин комуняки 488

Молот Господа 508

Скандальний випадок із патером Брауном 526

Зі збірки «Воскресіння патера Брауна»

Неправильний контур 545

Злощасна доля сім'ї Дарнуеїв 563

Пес-віщун 589

Диво «Півмісяця» 611

Привид Ґідеона Вайза 637

Вістря шпильки 656

Зникнення пана Водрі 676

Воскресіння патера Брауна 697

Зі збірки «Казочка патера Брауна»

Стріла небесна 716

Невидимець 745

Зелений чоловічок 764

Відсутність пана Ґласса 784
Крилатий стилет 797
Алібі акторки 820
Прокляття золотого хреста 839
Дивний злочин Джона Боулнойза 868
Казочка патера Брауна 886